

УДК 37.015.4

Артюшина М.В., Київський національний економічний університет

Артюшина Марина Віталіївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та психології Київського національного економічного університету.

Соціально-психологічні передумови успішності навчальної діяльності студентів

Автором статті розглядається проблема ефективності навчального процесу. Досліджується ряд проблем, пов'язаних із взаємовідносинами між студентом та первинною соціальною групою.

The publication deals with the problem of teaching process effectiveness. The problems of relationship between students and initial social group are considered in the article.

У сучасних умовах для вітчизняної освіти, що надходить до світової освітньої системи, особливе значення має підвищення якості підготовки фахівців. Дослідження умов більшої ефективності навчального процесу являє собою важливу й актуальну наукову задачу. Однією з найважливіших умов навчання студента у вузі є та академічна група, до складу якої він потрапляє найчастіше випадково.

Вплив академічної студентської групи на успішність навчальної діяльності студентів у різних формах вивчався у роботах широкого кола дослідників (А.В. Петровський, Р.С. Немов, Н.В. Голубева, В.М. Лутошкін, В.А. Козаков, В.А. Семиченко та інші). На сьогодні науково доведено, що відношення між студентом та навчальною групою є однією з найбільш значущих детермінант їх навчальної діяльності та професійної підготовки у цілому, показано,

що професійно спрямована навчальна група здатна суттєво коригувати індивідуальні цілі, плани, наміри окремих студентів. Проте ряд проблем, які пов'язані з взаємовідносинами між студентом та первинною соціальною групою, залишаються недостатньо дослідженими. Зокрема, відсутні дані про тенденції формування студентських груп та особливості їх структурування у сучасних умовах. Деякі з тих результатів, що були одержані у попередніх дослідженнях, сьогодні вже не можуть вважатися адекватними. Зміна загальних соціальних обставин у країні, переорієнтація сучасної педагогічної науки та практики від колективу на індивіда, зміна соціальних норм, цінностей, цілей не можуть не відобразитись на психології студентства. Відсутні достатньо повні дослідження і про взаємозв'язки між індивідуальними особливостями студента та

його місцем у відповідній структурі (внутрішньогруповим статусом). Крім того, при постановці таких питань треба враховувати і специфіку вищого навчального закладу, яка також здійснює суттєвий вплив на ці явища. Тому проблема вивчення соціально-психологічних параметрів сучасних академічних студентських груп, їх коригування з метою підняття успішності навчальної діяльності студентів є, безумовно, актуальною.

Вивчення психолого-педагогічної літератури дозволило здійснити аналіз академічної студентської групи як різновиду реальної соціальної спільноти та встановити найсуттєвіші для урахування в практичній педагогічній діяльності її соціально-психологічні показники [1].

Як і будь-яка інша реальна соціальна спільнота, академічна студентська група об'єктивно існує у певному просторі та часі, а особи, що її складають (студенти), пов'язані між собою об'єктивними взаємовідносинами. Являючись структурним елементом певного вищого навчального закладу, академічна група своїм виникненням зобов'язана цільовому призначенню цієї організації – наданню вищої професійної освіти – і є тимчасовою, бо її існування обмежене певним терміном навчання. Як елемент системи більш високого рівня – вищого навчального закладу, академічна студентська група, у свою чергу, також може бути розглянута як певна багаторівнева система взаємовідносин, що склалися між студентами цієї групи. Отже, для аналізу соціально-психологічних особливостей академічної групи може бути застосований системний підхід.

Відповідно основним властивостям організації соціальних систем склад академічної студентської групи має певну багаторівневність – ієрархічне розташування складових елементів (підсистем), які виникають у ході організації взаємодії при виконанні групової діяльності та спілкування: окремі студенти, їх поєднання у малі групи та відносини між студентами та малими групами. Елементарними соціальними підсистемами академічної студентської групи є студенти, що її складають. Їх основними соціально-психологічними властивостями найчастіше вважають статусно-рольові параметри.

Різноманітність та різнорівневність соціальних зв'язків у соціальних системах

зумовлюють багато підходів до дослідження їх структури, що стосується і розгляду структури академічної студентської групи. До вимірювань, які застосовуються найчастіше, відносять формально-статусне вимірювання, соціометричне вимірювання, моделі комунікативних сетів, позиції соціальної влади, лідерство. При виборі системи вимірювання структури групи необхідно враховувати як її специфіку, так і цілі дослідження. У залежності від групових проблем, які аналізуються дослідником, а також індивідуальних особливостей осіб, що складають певні групи, переважне значення має те чи інше вимірювання. На відміну від, наприклад, професійної діяльності, в якій провідною є офіційна система субординацій індивідів, в академічних студентських групах переважає неформальний статусний розподіл за особистими симпатіями-антипатіями, оскільки традиційний процес навчання, побудований переважно на індивідуальному сприйнятті і переробці навчальної інформації кожним студентом, надає мало можливостей для структурування академічних груп. Таким чином, при аналізі структури академічної студентської групи доцільно використовувати саме соціометричне вимірювання.

Метод соціометрії Дж. Марено [2] базується на техніці виявлення та фіксування емоційних переваг і дозволяє кількісно оцінити характер та ступінь переваги, байдужості або неприйняття (аж до відторгнення) між членами групи у процесі їх міжособистісної взаємодії. Вивчення статусного розподілу в академічній групі за допомогою соціометричного методу дає змогу виділити чотири позиції студентів, які відповідають ступеню їх популярності у групі: “зірки”, “визнані”, “прийняті” та “ізолювані”, які припустимо відбивають реальну статусну групову структуру за обраним критерієм. Вибір критерію міжособистісного вибору визначається специфікою навчального чи наукового завдання. Оптимальним є вибір критерію, що містить у собі і емоційні, й ділові компоненти оцінювання, наприклад, бажання працювати спільно у складі однієї підгрупи на практичних заняттях.

При аналізі названих вище соціометричних позицій інколи незручно користуватися всіма чотирма їх різновидами. Окремі з цих позицій дуже близькі між собою і часто відрізняються

лише одним-двома виборами. Тому ці позиції можуть бути поділені за якістю задоволення потреб індивідів, що їх складають, на дві категорії. “Зірки” та “визнані” займають вигідніші соціальні позиції: їх оцінюють вище, з ними хотіла б співпрацювати більшість одногрупників, ці студенти мають більше можливостей самореалізації у міжособистісній взаємодії, більш активно визначають групову діяльність. Ці позиції можна назвати “соціально сприятливими”. Позиції “прийнятих” і “ізолюваних” – навпаки, менш вигідні. Студенти, які до них належать, складають соціальну периферію групи, мають менші можливості для самореалізації, тому такі позиції можна назвати “соціально несприятливими”.

Чим більше студентів у групі займають високі соціометричні позиції, тим $Ч_{спр} = \frac{k}{N}$, краще. Для відображення кількості студентів у групі, що належать до соціально сприятливих соціометричних позицій, використовувався показник *частки представників соціально сприятливої соціометричної категорії*, що розраховувався за формулою:

де $Ч_{спр}$ – частка студентів соціально сприятливої соціометричної категорії, k – кількість студентів, що займають сприятливі соціометричні позиції у групі, N – загальна кількість студентів у групі.

Велика кількість соціометричних “зірок” у групі зумовлює аналогічно високу кількість “ізолюваних”, оскільки переваги групи до одних студентів зумовлюють недостачу виборів інших. Вважаємо, що поліпшення соціометричного розподілу у групі означає не тільки збільшення студентів, що займають соціально сприятливі соціометричні позиції, але й зростання статусної однорідності групи, коли кожний студент отримує приблизно однакову кількість виборів. При цьому у групі стає менше “зірок”, але у свою чергу і менше “ізолюваних”. Отже, певна академічна група може бути

$$K_{ст.одн} = 1 - s^2,$$

охарактеризована як за критерієм частки представників певних соціометричних категорій та позицій, так і за інтегральним показником *статусної однорідності*. Показник статусної

однорідності групи є $s^2 = \frac{\sum (x_i - \bar{x})^2}{N}$, протилежним дисперсії, яка

характеризує, наскільки окремі статуси відхиляються від середнього значення.

де $K_{ст.одн}$ – коефіцієнт статусної однорідності групи; s^2 – дисперсія статусів студентів, що розраховується за формулою

де x_i – статус i -го студента у групі; \bar{x} – середній статус студентів у групі; N – кількість студентів у групі.

Якщо кожний студент у групі отримує приблизно однакову кількість виборів (має приблизно однаковий статус), дисперсія близька до нуля, а коефіцієнт статусної однорідності наближається до одиниці.

Для аналізу неформального соціально-психологічного структурування в студентських групах та їх впливу на успішність навчальної діяльності в академічних групах можна використовувати також традиційні соціометричні показники: індивідуальні статуси студентів та середні значення індивідуальних статусів студентів по академічній групі, соціометричні показники згуртованості, референтності, експансивності, інтегративності.

Наведемо результати такого дослідження, проведеного у Київському національному економічному університеті протягом трьох навчальних років. У цілому було опитано 377 осіб 15 академічних студентських груп. Бачимо, що загальний розподіл всіх досліджених студентів за соціометричними позиціями майже відповідає нормальному статистичному розподілу (рис. 1).

Але рівномірність такого розподілу в конкретних академічних групах може значно варіюватись. У деяких групах спостерігається велика кількість “соціометричних зірок”, а, відповідно, і значна кількість “ізолюваних” студентів, коли на фоні яскраво вираженої популярності одних студентів інші студенти

залишаються в групах поза увагою.

В інших групах "зірок" і "ізолюваних" майже нема, а студенти лише незначно відрізняються за ступенем їх визнання. Досвід роботи з такими академічними групами свідчить про сприятливість їх соціально-психологічного клімату.

В цілому дослідження дозволило виявити суттєві розходження у соціально-психологічних параметрах академічних студентських груп, а також з'ясувати певні причини цього, зокрема, розмір академічних груп та індивідуально-психологічні особливості студентів. Майже всі групові соціометричні індекси дещо кращі у невеликих за кількістю індивідів академічних групах (до 25 осіб). Менша кількість студентів у групі сприяє встановленню інтенсивніших контактів, більшій взаємності у їх стосунках. У великих групах (більше 25 осіб) переважають екстенсивні взаємовідносини, що характеризуються більшою експансивністю, але меншою взаємністю виборів.

Крім того, деякі студенти вже в силу своїх індивідуальних властивостей та особливостей ризикують потрапити до несприятливих соціально-психологічних категорій. Значущими для соціально-психологічного розподілу в академічних групах індивідуальними якостями студентів виявилися їх стать, темперамент, певні риси особистості, мотивація до навчання та інше. За умов стихійного соціально-

психологічного структурування студенти з певними індивідуальними властивостями вже попередньо приречені до слабого визнання у групі. Дійсно, кожен викладач по собі знає, що швидше впадає в око і запам'ятовується товариський, балакучий студент, що дещо порушує нормальний хід занять своєю поведінкою чи надмірними запитаннями, але тим і привертає до себе увагу. Дослідження показало, що "соціометричним зіркам" часто притаманний сангвінічний темперамент, виражені мотиви до навчання та спілкування, спрямованість на взаємодію в процесі навчання. В той час як "ізолювані" (з нульовим соціометричним статусом) студенти частіше є менш товариськими, слабо прагнуть до взаємодії, демонструють меншу залежність від групи, інколи характеризуються агресивністю, егоїстичністю, підозрілістю і тривожністю, мають меншу мотивацію до навчання.

Звичайно, на виявлені соціально-психологічні особливості академічних груп можна було б і не звертати значної уваги, якщо б процеси соціально-психологічного структурування не здійснювали б певного впливу на навчальну успішність студентів будь-якої групи. Для перевірки наявності і значущості такого впливу в даному дослідженні було здійснене співставлення визначених соціально-психологічних показників академічних груп з успішністю навчальної діяльності студентів, що

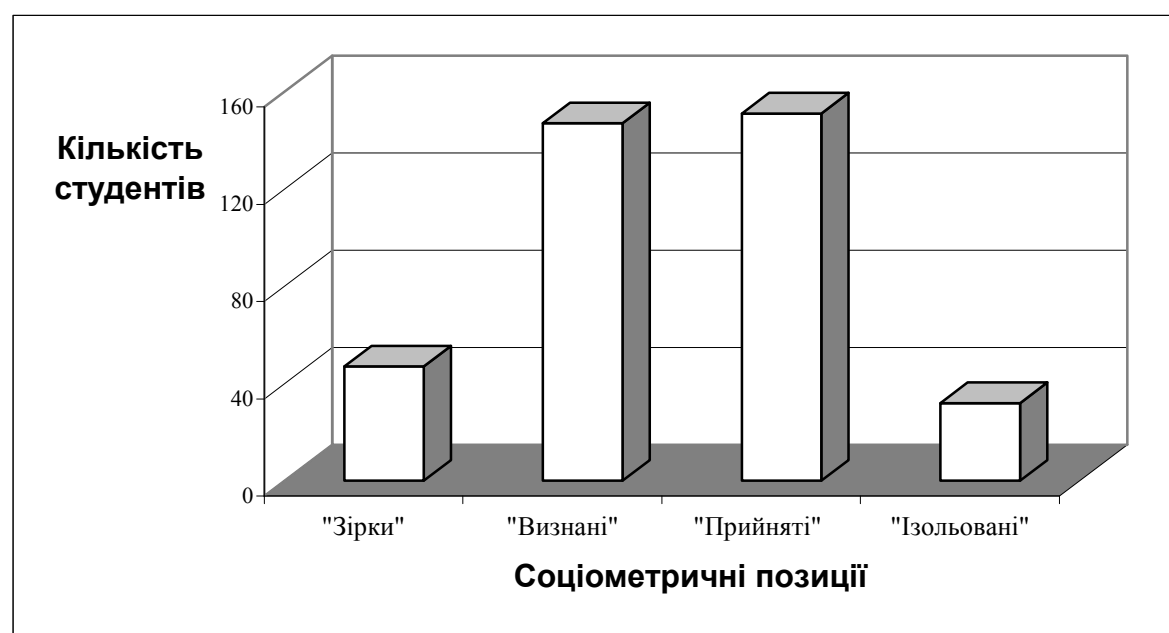

Рис. 1. Розподіл досліджених студентів за соціометричними позиціями

їх складають.

Слід відмітити, що навчальна успішність – це досить традиційний показник результативності навчання, що відображає виражену у певних оцінках кількість засвоєних знань та вмій того, хто навчається. Особливості та показники успішності навчальної діяльності можуть бути визначені на основі спостережень викладача та аналізу продуктів діяльності студентів. Традиційне вимірювання успішності діяльності студентів на основі п'ятибальної шкали оцінювання ми вважаємо недостатньо надійним та інформативним. При викладанні психологопедагогічних дисциплін у Київському національному економічному університеті використовується рейтингова система обліку навчальної успішності, яка включає у себе поточну та підсумкову успішність. Кожен студент при вивченні дисципліни набирає певний рейтинг – кількість балів, що обумовлює підсумкову оцінку. Бали студент отримує на кожному занятті, при вивченні кожної теми за виконання ряду теоретичних і практичних робіт. До того ж він складає підсумковий іспит, який відбувається за допомогою дидактичних тестів. Слід відмітити, що бали за іспит складають приблизно тридцять відсотків від загальної кількості балів, а отже, провідну роль у результативності навчання відіграють поточні результати навчальної діяльності студентів. Особи, які не набрали певної кількості балів у поточній діяльності, до іспиту не допускаються.

Порівняння середніх показників успішності навчання студентів, що займають різні соціометричні позиції, у поточній і підсумковій навчальній діяльності дозволило виявити їх значні особливості (рис. 2). Для того, щоб можна було порівняти рейтинги та бали, отримані студентами за різні форми навчальних робіт, кожен такий показник був виражений через його відсоток від максимального значення (%).

З графіка видно, що між соціометричними позиціями студентів і їх академічною успішністю існує певний зв'язок: студенти, які займають кращі соціометричні позиції, демонструють вищу успішність майже за всіма формами навчальної діяльності. Найменш залежать від соціометричних показників бали за іспит (тут відмінності в успішності студентів різних статусних позицій є найменшими), що скоріше за все пояснюється тестовою формою його проведення. Відповідаючи на закриті запитання тесту, студенти з різним груповим статусом мають рівні можливості. За всіма іншими показниками успішності навчання у представників різних соціометричних позицій спостерігаються певні особливості. Так, бал за лекції значно вищий у представників соціально сприятливих соціометричних позицій і нижчий у несприятливих. Очевидно, тут має прояв той факт, що студенти, менш популярні у групах, мають більше пропусків лекцій, а отже, просто не знають про деякі лекційні завдання.

Рис. 2. Показники навчальної успішності студентів, що займають різні соціометричні позиції:

Р – рейтинг – середня кількість балів, набраних студентами, що займають різні соціометричні позиції за весь курс; З – за поточну роботу з дисципліни; І – за іспит; Л – за виконання завдань за матеріалами лекцій; Т – за роботу з теоретичним матеріалом; П – за роботу на практичних заняттях; С – за виконання самостійної роботи

Дивує низька академічна успішність “ізолюваних”. Мабуть, причиною є те, що вони слабо зацікавлені у досягненнях у тому соціальному середовищі, яке їх не приймає, і задовольняють свої домагання за межами академічної групи, в інших видах діяльності. Цікаво розподіляються їх переваги у навчальній діяльності. Так, найбільш близька до них категорія “прийняті” – випереджають їх за декількома показниками (бали за роботу з теорією, роботу на практичних заняттях та виконання самостійної роботи), а у балах за іспит, і за рахунок цього у загальному рейтингу, відстають. Це може свідчити про те, що “ізолювані” студенти просто не звикли до планомірної роботи протягом усього семестру. Можливо, їх низька популярність у групі, а також виявлені індивідуально-психологічні особливості (підвищена тривожність, необхідність зовнішнього примусу до навчання) зумовлюють їх більш формальне ставлення до навчання, концентрацію зусиль тільки на підсумковому контрольно-оціночному етапі.

Таким чином, порівняння успішності виконання студентами – представниками різних соціометричних категорій навчальних завдань, що використовуються в умовах рейтингово-модульної системи оцінювання, свідчить про деякі особливості навчальної діяльності представників різних соціометричних позицій, а отже, робить цілком вірогідним припущення про існування зв'язку між соціально-психологічними параметрами академічних груп і показниками результативності їх навчання.

Для з'ясування характеру цього зв'язку були

розраховані коефіцієнти рангової кореляції Спірмена (див. таблицю), які порівнювалися з табличним значенням ($\rho_{\text{табл}} = 0,714$ на рівні значущості 0,05 відповідно до кількості досліджуваних академічних груп). Значущі коефіцієнти в таблиці виділені жирним шрифтом.

Аналіз отриманих показників дозволяє заключити, що кожен соціально-психологічний параметр, що досліджувався, по-різному впливає на успішність навчання студентів у різних формах. З підсумком роботи студентів протягом семестру більше пов'язані такі показники, як згуртованість, референтність, інтегративність та статусна однорідність. З балами іспиту більш пов'язані інші соціометричні показники академічних груп: експансивність, середній статус. Тобто групи, в яких роблять більше виборів, а контакти між індивідами більше екстенсивні, показують більші успіхи на іспитах, а за поточну навчальну діяльність більші бали отримують групи, в яких вище взаємність, переважають інтенсивні контакти, менше ізолюваних індивідів, вибори розподіляються більш рівномірно.

Співставлення соціометричних показників з успішністю різних форм навчання студентів також показало їх значну пов'язаність. Найбільше пов'язана з соціально-психологічними показниками успішність виконання завдань за лекціями, найменше – самостійна робота студентів. І знову ж таки, для планомірної роботи на практичних заняттях, з теоретичним матеріалом та на лекціях більше значення мають показники інтенсивних

Кореляція середніх показників навчальної успішності студентських груп за різними формами навчання та їх соціально-психологічних параметрів

Форми навчання	Соціально-психологічні параметри						
	$I_{\text{гурт}}$	$I_{\text{реф}}$	$I_{\text{експ}}$	$I_{\text{інтегр}}$	$\text{Ч}_{\text{спр}}$	$\text{К}_{\text{ст.одн}}$	$\text{Ст}_{\text{гр}}$
Р	0,500	0,143	0,536	0,142	-0,143	-0,536	0,571
З	0,464	0,500	-0,143	0,750	0,214	0,464	-0,036
І	0,321	0,107	0,536	0,107	0,250	-0,536	0,821
Л	0,943	0,943	0,429	0,886	0,486	0,600	0,371
Т	0,829	0,829	0,371	0,943	0,600	0,771	0,143
П	0,600	0,600	0,429	0,771	0,829	0,771	0,029
С	0,486	0,714	0,314	0,429	0,714	0,543	0,371

Р – рейтинг – середня кількість балів, набраних студентами, що займають різні соціометричні позиції за весь курс; З – за поточну роботу з дисципліни; І – за іспит; Л – за виконання завдань за матеріалами лекцій; Т – за роботу з теоретичним матеріалом; П – за роботу на практичних заняттях; С – за виконання самостійної роботи; $I_{\text{гурт}}$ – згуртованість; $I_{\text{реф}}$ – референтність; $I_{\text{експ}}$ – експансивність; $I_{\text{інтегр}}$ – інтегративність; $\text{Ч}_{\text{спр}}$ – частка студентів соціальносприятливої соціометричної категорії; $\text{К}_{\text{ст.одн}}$ – статусна однорідність; $\text{Ст}_{\text{гр}}$ – середній груповий соціометричний статус

соціально-психологічних контактів: згуртованість, референтність, інтегративність, статусна однорідність.

Таким чином, в умовах рейтингової оцінки навчальної успішності стало можливим виявити особливості навчальної успішності студентів, що займають різні соціометричні позиції: групи з меншою взаємністю зв'язків між індивідами, які їх складають, демонструють більшу успішність навчання на іспиті, з більшою взаємністю, згуртованістю – у поточній навчальній діяльності.

Отже, між соціально-психологічними особливостями академічних студентських груп і успішністю навчання студентів існує зв'язок. Формально створюючи академічні групи, поєднуючи в них студентів лише за випадковим принципом, адміністрація ВНЗ несвідомо закладає умови для певного рівня успішності їх навчання. Надмірно великі групи, групи, до яких потрапляє значна кількість студентів з несприятливими для статусного зростання індивідуальними властивостями, приречені до не зовсім позитивного соціально-психологічного структурування, що, у свою чергу, обумовить меншу навчальну успішність студентів, що їх складають.

Певне вирішення даної проблеми надає така організація навчання, що забезпечить

управління соціально-психологічними процесами в академічній групі, позитивні зрушення в соціально-психологічному структуруванні. Зокрема, перспективним є запровадження групових форм навчальної діяльності студентів, у межах яких є можливим знайти спосіб реалізації для студента з будь-якими індивідуальними властивостями, забезпечити необхідну кооперацію і взаємодію, поліпшити соціально-психологічний клімат у групі.

Література

1. Артющіна М.В. Взаємозв'язок соціально-психологічних та дидактичних умов групової навчальної діяльності студентів: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. – К., 2000. – 195 с.
2. Марено Дж. Соціометрія. – М.: Иллюстр. лит., 1958. – 290 с.

Стаття надійшла до редколегії 12.11.2002 р.